

UDK 811.163.4(497.16)''19/20''

Izvorni naučni rad

Robert BONJKOVSKI (Katovice)

Šleski univerzitet

robert_bon@o2.pl

CRNOGORSKI JEZIK PRI KRAJU XX I NA POČETKU XXI VIJEKA (pravopis kao putokaz za normativne radove)

U prilogu se raspravlja o uzajamnim odnosima bosanskoga, crnogorskoga, hrvatskoga i srpskoga standardnoga jezika. Standardni jezik naslanja se među drugima na mogućnosti izbora, zato razlike između bosanskog, crnogorskog, hrvatskog i srpskog jezika jesu dovoljne i uvjerljive da govorimo o različitim standardnim jezicima, tim više što svi ti jezici su službeni u svojim državama i imaju bogatu književnu tradiciju.

Ključne riječi: *standardni jezici, crnogorski jezik, bosanski jezik, hrvatski jezik, srpski jezik*

Standardni jezici Bošnjaka, Crnogoraca, Hrvata i Srba pri kraju XX i na početku XXI vijeka izazivali su mnogo kontroverznih rasprava. Često je raspravljano o njihovim uzajamnim odnosima, čak su i postavljana pitanja da li to ipak jeste jedan jezik. Odgovori su bili različiti, zavisno od toga da li istražujemo njihov odnos u oblasti jezika kao genetske činjenice (uzimajući u obzir njegovo nastajanje i istoriju) ili kao zasebne standardne jezike.

U svojoj genezi oni proizlaze iz štokavske, široke dijalekatske grupe. U vezi s time sličnost gramatičkih struktura u svim tim jezicima jeste očigledna. Zato među njima ne može biti razlika na primjer u broju padeža, u sistemu glagolskih oblika, u sistemu gramatičkih morfema ili osobnih zamjenica. Dakele ovi jezici ne mogu se razlikovati ondje gdje razlika među njima ne može postajati¹. Ipak osnovne razlike nalaze se ondje gdje postoji mogućnost razlikovanja, znači u standardima navedenih jezika. Brojne razlike proizlaze iz naslanjanja:

1) hrvatskog standardnog jezika na zapadnoštokavska narječja (narječja dalmatinske Zagore, Like, zapadne Hercegovine, Slavonije i dijela Bosne),

¹ I. Pranjković, *Hrvatski standardni jezik i srpski standardni jezik*, [u:] *Język wobec przemian kultury*, red. E. Tokarz, Katowice 1997, str. 53–59.

2) srpskog standardnog jezika na istočnoštokavska (Šumadija i Vojvodina) i južnoštokavska narječja,

3) bosanskog standardnog jezika na narječja Bošnjaka iz Bosne i Hercegovine te

4) crnogorskog standardnog jezika na govore u Crnoj Gori².

Standardni jezik naslanja se među drugima na mogućnosti izbora, zato razlike između bosanskog, crnogorskog, hrvatskog i srpskog jezika jesu dovoljne i uvjerljive da govorimo o različitim standardnim jezicima tim više, što su svi ti jezici službeni u svojim državama i imaju bogatu književnu tradiciju³.

Osamdesetih godina XX vijeka pojavila se koncepcija da sa sociolingvističkog pogleda postoje srpski, hrvatski, bosanski i crnogorski jezik, a da je srpskohrvatski jezik umjetni. Takav pogled na jezik razvio se nakon raspada SFRJ i sada je zakonski propisan odgovarajućim zapisima u ustavima Bosne, Crne Gore, Hrvatske i Srbije.

Nakon samog raspada SFRJ Crna Gora, s obzirom na svoj strateški položaj (pristup Jadranu), u teškoj političkoj situaciji i silom prilika, ostala je vjerna federativnoj ideji u strukturama takozvane nove Jugoslavije⁴. O crnogorskom jeziku tada su govorili najčešće svjesni krugovi crnogorske inteligencije.

U Ustavu tadašnje Republike Crne Gore iz aprila 1992. u članu 9: *Jezik i pismo*, pojavio se upis da: *U Crnoj Gori u službenoj upotrebi je srpski jezik ijekavskog izgovora [...]*⁵. U samoj Crnoj Gori sve više je narastala nacionalna svijest, što je politički prouzrokovalo službeno formiranje državne zajednice Srbije i Crne Gore, kojoj je osnova bila ravnopravnost dvije države: države

² Današnja crnogorska dijalektologija počiva na podjeli govora crnogorskoga jezika koju je sačinio i veoma dobro argumentovao Adnan Čirgić. Suprotno serbokroatističkome pogledu na crnogorske govore, Čirgić umjesto istočnohercegovačkih govora (kako su nekad imenovani govori toga dijela Crne Gore) govori o sjeverozapadnim crnogorskim govorima te umjesto termina zetsko-lovcenski, zetsko-južnosandžački i sl. Čirgić navodi da ih je pravilno imenovati – jugoistočni crnogorski govori. Vidi detaljnije u: A. Čirgić, *Dijalektologija crnogorskoga jezika*, Cetinje, 2017.

³ E. Tokarz, *Współczesne standardy językowe dialektów sztokawskich*, [w:] *Języki słowiańskie dziś. Nowe fakty. Nowe spojrzenia*, red. H. Fontański przy współpracy E. Straś, Katowice 2001, str. 25.

⁴ U prvom crnogorskom, koji bi se moglo smatrati, nezavisnom referendumu iz 1. marta 1992. godine za nezavisnu Crnu Goru glasalo je oko 15% državljana Republike Crne Gore. Referendum je bio organizovan u nedemokratskim uslovima, a pitanje koje je bilo postavljeno na njemu bilo je: *Da li ste za to da Crna Gora, kao suverena Republika, nastavi da živi u zajedničkoj državi – Jugoslaviji, potpuno ravnopravno sa drugim republikama koje to budu željele?* Usp. Ž. M. Andrijašević, Š. Rastoder, *Istorija Crne Gore. Od najstarijih vremena do 2003*, drugi dio, Š. Rastoder, *Crna Gora u XX vijeku*, Podgorica, 2006, str. 488.

⁵ *Ustav Republike Crne Gore*, [u:] „Službeni list Republike Crne Gore“ 1992, br. 48/92.

Republike Srbije i države Republike Crne Gore. Treba ovdje podvući da ova ravnopravnost nije dotaknula takođe ravnopravnost u jeziku – još uvijek je bio na snazi Ustav iz 1992. godine. Jezička pitanja, iako su o njima govorili crnogorski intelektualci poput profesora Vojislava Nikčevića, bila su bagatelisana i podcjenjivana.

Da bi se obratila veća pažnja javnog mnjenja na problem jezika u Crnoj Gori, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje s Cetinja 28–30. novembra 2003. organizirao je u Podgorici međunarodnu naučnu konferenciju na temu *Norma i kodifikacija crnogorskog jezika*. Među izlagačima našli su se lingvisti iz Njemačke, Norveške, Ukrajine, Poljske, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Srbije i u najvećem broju sami zainteresirani za kodifikaciju jezika – Crnogorci. Autori izlaganja obraćali su svoju pažnju na dokaze da crnogorski jezik jest toliko kodificiran i normiran da može uspješno biti realiziran svojim jezičnim korisnicima i da ima vlastiti naziv. Načelno učesnici skupa razumjeli su tadašnji problem Crnogoraca i njihove aspiracije za vlastiti jezik – samo dvojica srpskih izlagača, zbog sebi poznatih razloga negiralo je normativne radove u okviru crnogorskog jezika i težnju Crnogoraca za svojim jezikom⁶. Još uvijek nisu opažali, primjećivali savremene uvjete sociolingvističkih pitanja južnoslovenskog jezičnog prostora. Izlaganja su bila objavljena u knjizi *Norma i kodifikacija crnogorskog jezika*⁷. Ovaj skup, kao što je i raniji simpozij – *Štokavski književni jezici u porodici slovenskih jezika*⁸, iz septembra 2000. – pomogli su u obraćanju pažnje takođe slavistima iz drugih evropskih zemalja na problem (posebnog) jezika kojim govore Crnogorci.

Društveno-politička situacija nakon sprovedenog referenduma, 21. maja 2006. godine o nezavisnosti Crne Gore, kao i sama želja Crnogoraca za integracijom sa Evropom, pojačale su napore k priznanju crnogorskog jezika kao posebnog. Bitnu ulogu odigrala je ovdje takođe *Evropska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima*, usvojena 1992. pod pokroviteljstvom Savjeta Evrope, koja štiti i promovise tradicionalne i regionalne jezike Evrope. Politički sukobi različitih stranaka na tom području nisu uspjeli osporiti rad na priznanju crnogorskog jezika kao službenog u Crnoj Gori tako da je Ustav Crne Gore, usvojen 19. oktobra 2007. godine, potvrdio status crnogorskog jezika kao službenog.

Normativni radovi u okviru crnogorskog jezika do 2008. su se nastavljali mirno i, kako su primjećivali neki istraživači, u određenoj mjeri spon-

⁶ Branislav Brborić (*Поријекло, домети и одмети лингвистичке монтенегристике*) i Radmilo Marojević (*Српски књижевни језик и његови историјски и регионално-конфесионални варијетети*).

⁷ *Norma i kodifikacija crnogorskog jezika*, ur. V. P. Nikčević, Cetinje, 2005.

⁸ Međunarodni naučni skup: *Štokavski književni jezici u porodici slovenskih jezika*, Podgorica 8. i 9. septembar 2000.

tano⁹, dodajući njima prirodnu, naturalnu vrijednost. Zahvaljujući ustavnom osiguranju crnogorskog jezika intenziviran je rad u vezi sa normom crnogorskog jezika. Kao prirodni korak u februaru 2008. Vlada Crne Gore imenovala je Savjet za standardizaciju crnogorskog jezika, čiji je cilj bila priprema pravopisa, gramatike i rječnika crnogorskog jezika¹⁰. Trinaest članova toga Savjeta za prvi svoj cilj su odabrali donošenje *Pravopisnih načela*, čiji su uzorak djelomično trebala biti istraživanja i zaključci oca crnogorske montenegristike profesora Vojislava P. Nikčevića. Donesene osnove koje su se odnosile na normu svodile su se na sljedeće dogovore:

Model za crnogorsku standardnojezičku normu je zajednički, opšti (koline) jezički sloj koji pripada svim autohtonim crnogorskim građanima. Ovim pravopisom će se u Crnoj Gori poštovati pravilo: „Piši kao što zboriš, a čitaj kako je napisano“.

Ijekavica je normativna, u skladu s crnogorskom tradicijom i savremenom upotrebom.

Opštecrnogorski fonemi „ć“, „đ“, „š“ i „ž“, nastali jekavskim jotovanjem, dio su crnogorske standardnojezičke norme. Glasovi „š“ i „ž“ imaće svoje grafeme (u azbuci i abecedi).

Kodifikovaće se standardni crnogorski četvoroakcenatski sistem sa dužinama.

„Pravopisom crnogorskog jezika“ neće se sprovoditi jezička arhaizacija, niti se njime mogu normirati lokalizmi i provincijalizmi koji su izvan opšte savremene upotrebe u Crnoj Gori.

U svemu ostalome, osim ako drukčije ne nalaže savremena crnogorska jezička praksa, neće se odstupati od „Pravopisa srpskohrvatskoga književnoga jezika“ (MS-MH; 1960), koji je do sada bio u upotrebi u Crnoj Gori¹¹.

Na dokument se ipak nisu potpisali svi članovi Savjeta (zbog različitih razloga svoj potpis je dalo deset od trinaest članova komisije, što je pokazalo da se pojavio spor oko radova na normi). U međuvremenu ovaj spor se pojačao – neposredno prije upućivanja Pravopisnih načela crnogorskoj Vladi radi njihovih donošenja, dio članova koji su ranije stavili svoj potpis na dokument odrekli su se svojih potpisa. Sukob je bio povezan s modelom norme crnogorskog jezika i statusima fonema *š* i *ž*. Iako su se u početku svi slagali da ovaj

⁹ P. Brom, *Crnogorski pravopis – prace kodyfikacyjne nad zasadami pisowni czarnogórskiego języka standardowego*, [u:] *Świat Słowian 1*, red. E. Tokarz, Bielsko-Biala 2006, str. 77.

¹⁰ „Službeni list Crne Gore“, br. 10/2008, Podgorica, 15. II 2008.

¹¹ A. Čirgić, *Aktuelna jezička politika u Crnoj Gori*, [w:] „Matica“. Časopis za društvena pitanja, nauku i kulturu, godina X, br. 37/38, proljeće/ljeto 2009, Matica Crnogorska, Cetinje, str. 28–29.

model mora da bude zajednička opštercnogorska osnova¹², kasnije je ipak pet članova Savjeta podnijelo zahtjev da:

- osnovu jezika čini srpskohrvatska jezička norma;
- se isključi grafem *ž* iz crnogorskog grafemskoga sistema.

Spor je izgledao kao da je nerješiv te da će pitanje crnogorske norme ostati otvoreno na neodređeno vrijeme¹³. Ipak, konačno 10. jula 2009. godine crnogorski ministar za obrazovanje i nauku Sretan Škuletić, iznenada za crnogorsko javno mnjenje, odobrio je Pravopis crnogorskog jezika s rječnikom¹⁴. Taj genijalni potez prekinuo je trenutačnu nemoć u usvajanju pravopisa. Novu crnogorsku normu je priredila komisija eksperata, koja se sastojala od tri člana – Milenka Perovića, Ljudmile Vasiljeve i Josipa Silića. Komisija se saglasila s prvom verzijom Pravopisa, zasnovanom na većinski prihvaćenim a kasnije od pojedinih članova odbaćenim Pravopisnim načelima, koja podrazumijeva normiranje fonema *š* i *ž* kao opštercnogorskih i razlikovnih u odnosu na ostala tri štokavska standardna jezika.¹⁵

Već ranije se odustalo od poželjnog V. Nikčevićevog fonema *dz* (*з*). Ovdje treba jasno podvući, što je i objektivno obrazložio Adnan Čirgić u knjizi *Dijalektologija crnogorskog jezika*, da:

činjenica da jezičke osobine u Crnoj Gori „nijesu samo crnogorske, nego

¹² Zajedno s time foneme *š* i *ž* bi imale svoje grafijske duplikate kako u ćiriličnom tako i u latiničnom pismu.

¹³ A. Čirgić, *Aktuelna jezička politika...*, str. 30.

¹⁴ *Pravopis crnogorskog jezika i rječnik crnogorskog jezika (pravopisni rječnik)*, urednici: M. A. Perović, J. Silić, Lj. Vasiljeva, Podgorica, 2009, <http://www.gov.me/files/1248442673.pdf> (pristup 30. 10. 2017).

¹⁵ Kako stoji u Pravopisu *suglasnik ž je uveden u crnogorski standard kako se ne bi narušio glasovni sistem crnogorskoga jezika, čiji je on prepoznatljiv i markantan dio. Stoga se on mora naći i u Pravopisu crnogorskoga jezika. O kodifikaciji fonema i grafema ž nije odlučila frekventnost njegove upotrebe, već činjenica da se radi o opštem i uobičajenom (samostalnom) glasu u crnogorskome jeziku. Iako je broj leksema u kojima se javlja fonem ž ograničen, istraživanja su pokazala da je areal njegovoga prostiranja i upotrebe u Crnoj Gori identičan s arealom na kojem se javlja suglasnik š, što znači da je opšteprisutan na cijelome crnogorskom jezičkom terenu. Fonem ž je vrlo čest u crnogorskoj toponomastici, pa je i to jedan od razloga da se prihvati kao dio standarda. (...) Suglasnik š je, i pored činjenice da je u posljednjih 150 godina zvanična ortografska i ortoepska norma zabranjivala njegovu upotrebu, i dalje ostao opšteprisutno markantno crnogorsko jezičko obilježje, pa takva njegova upotreba obavezuje na uvođenje ovoga fonema i grafema u crnogorski standardni jezik. (...) Pošto je suglasnik з (afrikata dz) u crnogorskim govorima tokom XX vijeka alternirao sa z u gotovo svim leksimima u kojima se javljao, nema razloga da se uvrštava u standardnu crnogorsku azbuku i abecedu (kao fonem morao bi alternirati sa c). Većina riječi u kojima je ovaj glas bio prisutan, poput: biza, bisin, bronzin, zinžula, zanovijet, zipa, obzovina, zera, Borozan, Burzan(ović) i sl., danas ima suglasnik z. Npr.: biza, bisin, bronzin, Burzanović, Zano, zera i sl. Pravopis crnogorskog jezika i rječnik crnogorskog jezika (pravopisni rječnik), urednici: M. A. Perović, J. Silić, Lj. Vasiljeva, Podgorica, 2009, <http://www.gov.me/files/1248442673.pdf> (pristup 30. 10. 2017).*

zahvataju i znatne zone izvan Crne Gore“ ne može biti u koliziji sa stavom o postojanju crnogorskih govora kao cjeline, odnosno ne može poslužiti kao potvrda za nepostojanje tipičnih crnogorskih osobina. Ono što je u tome slučaju bitno jeste status tih osobina u crnogorskim govorima (odnosno u crnogorskome jeziku) i govorima okolnih jezika: bosanskoga, hrvatskoga i srpskoga. Npr. proširenje crnogorskoga konsonantskog sistema fonemima *š* i *ž*, koji se javljaju i van crnogorske jezičke teritorije, ne znači da se ti fonemi ne mogu smatrati opštecrnogorskim niti tipično crnogorskim osobinama u okviru štokavštine – jer u Crnoj Gori oni predstavljaju markantna jezička obilježja i podjednako su prisutni na cijelome terenu, dok u okolnim državama imaju status lokalizama i dijalektizama koji su danas u iščezavanju (ako već nijesu iščezli)...¹⁶.

Novi crnogorski pravopis, što naglašavaju njegovi urednici u uvodu, oslanja se na zaključke koji se nalaze u *Pravopisu srpskohrvatskog književnog jezika* iz 1960. Urednici pravopisa uzeli su u obzir takođe najbolja, po njihovom mišljenju, rješenja uključena u drugim pravopisima, kao što su *Pravopis bosanskoga jezika*¹⁷ Senahida Halilovića iz 1996, *Pravopis crnogorskoga jezika*¹⁸ Vojislava P. Nikčevića iz 1997, *Pravopis hrvatskoga jezika*¹⁹ Lade Badurine, Ivana Markovića i Krešimira Mićanovića iz 2007, te *Pravopis srpskoga jezika sa rečnikom*²⁰ Radoja Simića, Živojina Stanojčića, Branislava Ostojića, Boža Ćorića i Miloša Kovačevića iz 1993. godine, posebno djelove koji se tiču opšte (štokavske) norme²¹. U skladu s tim načelima crnogorski pravopis obuhvata na primjer ovo:

- refleks staroslavenskog **ě* u (*i*)je (slično kao u bosanskoj i hrvatskoj normi), usp. npr.: *vrijeme, mlijeko*;
- paralelnu anticipaciju mekanosti (kao u poljskom jeziku) (ili njezino nedostajanje) zubnih konsonanata, usp. npr.: *đevojka, đeca, sušed, šekira* pored *djevojka, djeca, susjed, sjekira* itd.

Sam pravopis bazira se na principu *Piši kao što zboriš, a čitaj kako je napisano*!²² Treba podsjetiti da je kasnije formiran Redakcijski odbor (članovi: Milenko Perović, Josip Silić, Ljudmila Vasiljeva, Adnan Čirgić i Jelena Šušanj) te da će taj Odbor prirediti drugo, izmijenjeno izdanje *Pravopisa cr-*

¹⁶ A. Čirgić, *Dijalektologija crnogorskog jezika*, Cetinje, 2017, str. 45–46.

¹⁷ S. Halilović, *Pravopis bosanskog jezika*, Sarajevo, 1996.

¹⁸ V. P. Nikčević, *Pravopis crnogorskog jezika*, Cetinje, 1997.

¹⁹ L. Badurina, I. Marković, K. Mićanović, *Pravopis hrvatskoga jezika*, Zagreb, 2007.

²⁰ R. Simić, Ž. Stanojčić, B. Ostojić, B. Ćorić, M. Kovačević, *Pravopis srpskoga jezika sa rečnikom*, Nikšić, 1993.

²¹ *Pravopis crnogorskog jezika*, urednici: Perović M. A., Silić J., Vasiljeva Lj., Podgorica, 2009.

²² Isto.

nogorskoga jezika, 2010. godine.

Odobrenje crnogorskog pravopisa omogućilo je i otvorilo put za obradu rječnika crnogorskog jezika, njegove gramatike i udžbenika. Drugim riječima omogućilo je radove na jezičkoj standardizaciji. Gledajući danas sa strane ovaj rad na standardizaciji crnogorskog jezika, može se reći da se on vodi uspješno i primjećuje se opravdana determinacija crnogorskih lingvista na tom području.

Izvori i literatura:

- Andrijašević Ž. M., Rastoder Š., *Istorija Crne Gore. Od najstarijih vremena do 2003*, Podgorica, 2006.
- Badurina L., Marković I., Mićanović K., *Pravopis hrvatskoga jezika*, Zagreb, 2007.
- Brom P., *Crnogorski pravopis – prace kodyfikacyjne nad zasadami pisowni czarnogórskiego języka standardowego*, [u:] *Świat Słowian I*, red. E. Tokarz, Bielsko-Biała, 2006, str. 74–77.
- Čirgić A., *Aktuelna jezička politika u Crnoj Gori*, [w:] „Matica“. Časopis za društvena pitanja, nauku i kulturu, godina X, br. 37/38, proljeće/ljeto 2009, Matica Crnogorska, Cetinje, str. 17–90.
- Čirgić A., *Dijalektologija crnogorskog jezika*, Cetinje, 2017.
- Halilović S., *Pravopis bosanskog jezika*, Sarajevo, 1996.
- Nikčević V. P., *Pravopis crnogorskog jezika*, Cetinje, 1997.
- *Norma i kodifikacija crnogorskog jezika*, ur. V. P. Nikčević, Cetinje, 2005.
- *Pravopis crnogorskog jezika i rječnik crnogorskog jezika (pravopisni rječnik)*, urednici: Perović M. A., Silić J., Vasiljeva Lj., Podgorica, 2009, <http://www.gov.me/files/1248442673.pdf>.
- Pranjković I., *Hrvatski standardni jezik i srpski standardni jezik*, [u:] *Język wobec przemian kultury*, red. E. Tokarz, Katowice, 1997, str. 53–59.
- Simić R., Stanojčić Ž, Ostojić B., Ćorić B., Kovačević M., *Pravopis srpskoga jezika sa rečnikom*, Nikšić, 1993.
- „Službeni list Crne Gore“, br. 10/2008, Podgorica, 15. II 2008.
- Tokarz E., *Współczesne standardy językowe dialektów sztokawskich*, [w:] *Języki słowiańskie dziś. Nowe fakty. Nowe spojrzenia*, red. H. Fontański przy współpracy E. Straś, Katowice, 2001, str. 19–25.
- *Ustav Republike Crne Gore*, [u:] „Službeni list Republike Crne Gore“ 1992, br. 48/92.

Robert BONJKOVSKI

**MONTENEGRIN LANGUAGE IN LATE XX
AND EARLY XXI CENTURY
(Orthography as a guideline for normative works)**

The author of this paper discusses the mutual relations between the Bosnian, Montenegrin, Croatian and Serbian standard languages. The standard language relies, inter alia, on the possibility of choosing, so the differences between the Bosnian, Montenegrin, Croatian and Serbian languages are sufficient and convincing enough to speak of different standard languages, especially given the official status of these languages in their countries and a rich literary tradition.

Key words: *standard languages, Montenegrin language, Bosnian language, Croatian language, Serbian language*